
HISTORIOGRÁFIA

John Saville. Elkötelezettség és történelem

A kötet angol előszava hangsúlyozza, hogy John Saville-t a Hulli Egyetem nemrég elhunyt emeritus professzorát Nagy-Britanniában milyen széles körben tisztelték és szerették, milyen sokan tanultak tőle. Magyar vonatkozásban először, azt hiszem, *H. Haraszti Éva* fedezte fel Saville híres chartista kutatásait és monográfiáját, és idézte sokszorosán saját munkájában. Saville önéletrajzát a Munkásmozgalom-történeti évkönyv hasábjain¹ jómagam ismertethettem, és ugyancsak az évkönyv közölte természetesen brit nekrológiáit (többek között Aric Hobsbawm tollából) 2010-ben. Saville-t Nagy-Britannia határain túl is jól ismerték, erről az itt ismertetendő Saville-tanulmánykötet meggyőzően tanúskodik, de én jól emlékszem, hogy amikor az Amsterdami Társadalomtudományi Intézet (IISG) megalakulása ötvenedik évfordulóját történészkonferencia megtartásával ünnepelte, Saville volt az egyik előadó.

A kötet bevezetőjének szerzői hangsúlyozzák, hogy mi sem bizonyítja jobban azt a nagy tiszteletet, amelyet Saville iránt éreztek és éreznek ma is, hogy Saville halála után e megemlékező kötet számára a különböző tanulmányokat a szerzők nagyon szoros határidőn, egy éven belül elkészítették. Ugyancsak az előszó ismerteti Saville nagyon szerteágazó, sok szervezethez kapcsolódó életútját, kiemelve, hogy 1945 után egyik legerőteljesebb, sok munkát megjelentető résztvevője volt a Brit Kommunista Történész Csoportnak, majd hangsúlyozzák azt is, hogy 1956-ban egyike volt azoknak a történészeknek, akik szakítottak a Brit Kommunista Párttal (CPGB), majd a bevezető érinti, hogy Saville hányfajta szervezetben és kezdeményezésben vett részt. (Ennek pontos ismertetése túl sok helyet venne el a könyv egészének áttekintése rovására.)

A kötet első tanulmányát *Kevin Morgan*, a Manchesteri Egyetem előadója írta. Tanulmányának címe: A jó öreg ügy. Morgan érzékelteti, hogy Saville 2009 júniusában bekövetkezett halála előtt az utolsó években – de már korábban is – erősen küzdött az „akadémikusi világ” alkotóinak sza-

1. NMTÉ 2011.

badságáért, vagyis hogy az egyetemeken és kutatóintézetekben dolgozókat ne bénítsák a mindenkori „establishment” hallgatólagos és kifejezett megkötései, elvárásai. Morgan hozzátette, hogy az utóbbiak a Tony Blair féle New Labour korszakában sem lettek könnyebbek, Saville-nek pedig ezt a „szabadságküzdelmét”, amely politikai integritásából is következett, már a II. világháború korában Indiában szerzett tapasztalatai, majd a hidegháborús korszak ráakódásai megedzették és kikristályosították. Morgan sajnálattal szól arról, hogy a jelen ellentmondásos korában már nélkülözni kell Saville hangját és véleményét, már pedig ezt soha nem rejtette véka alá.

Morgan érzékelteti, hogy Saville „akadémiai” pályafutása mellett – vagyis, hogy nagyon korán jelentette meg általános elismerést szerzett monográfiáit, lett egyetemi professzor – egy életen át kutatója, anyaggyűjtője és számos kisebb-nagyobb írás megjelentetője lett a brit munkásmozgalom történetének. Ugyanebben a témakörben nagyon gazdag archívumot is hozott létre ott, ahol tanított, a Hulli Egyetemen. Ámde életének ez csak egyik része, a másik a nem-akadémikus, vagyis az, amit Saville különféle szervezetekben, periodikák és évkönyvek szerkesztésében, részben írással, előadások megtartásával töltött el. A gazdag életút bemutatására egy terjedelmileg korlátozott tanulmány nem is vállalkozhatott, Morgan így csak tendenciákat jelezhetett, természetesen szólt a sok kötetes Dictionary of Labour Biography-ról, amelyet Saville szerkesztett, részben írt, amelyben nem csak a nagyok, hanem az elfelejtett kicsik is helyet kaptak, és az egyes életrajzok egyenként is nagy kutatómunka nyomán jelenhettek meg. Morgan hangsúlyozza, hogy Saville egész hosszú életében akár tagja volt Kommunista Pártnak, akár nem (miután egy hosszabb eretnek, ellenzéki korszaka után kilépett a pártból) mindvégig szocialista maradt, és így szembe került az élete utolsó évtizedeiben felerősödött neoliberalista szellemiséggel, az Új LP-iránnyal – miközben Saville maga is jól tájékozódott a közgazdasági kérdésekben – e témakörben is megjelentek írásai. Morgan megemlékezik arról, hogy Saville nem csak harminc éven át szerkesztette a Socialist Register című évkönyvet, hanem abban igen sok fontos tanulmányt is megjelentetett. Mindig átérezte azt a kort, amelyben élt és a jelennek, illetőleg kortársainak szólt írásaiban. Önéletrajza (Memoirs from the Left) – mint Morgan megállapítja – kitűnő írás, és az a függelék, amely több mint száz tanulmányának bibliográfiai mutatóját közli, amely fél évszázad termése, önmagában véve is elgondolkoztató.

Morgan rávilágít, hogy Saville hosszú életében, munkásságában megállapíthatók különböző korszakok, amelyekben „termelékenységé” megint csak különböző okoknál fogva eltérő volt. Igen fontosnak látta, hogy Sa-

ville E. Thompsonnal együtt kialakítója volt a New Left (az Új Baloldal) irányzatnak, amelynek szellemi megalapozását részben ugyancsak ő végezte el, és amely határozott elutasítását jelentette és fejtette ki a sztálinizmusnak. Kevin Morgan gondosan, részletesen elemzi Saville kommunista múltját, hogy számára mit jelentett ez, miként szakított magával a CPGB-vel, miként korábban a vallásossággal is.

A tanulmánykötet következő írását *Madeleine Lavis*² készítette. A tanulmány címe: A New Reasoner és a korai Új Baloldal. A New Reasoner emlékezetes módon az a periodika volt, amelyet Saville szerkesztett 1956 után, a brit kommunista értelmiség eretnekeit tömörítette még azelőtt, hogy Saville 1956-ban kilépett a CPGB-ből. A szerző történeti háttérként persze kiemeli, hogy Hruscsov híres beszéde az SZKP XX. kongresszusán indította el az erjedést valamennyi kommunista pártban, amelynek „végén” ott volt a magyar 1956, amikor tízezrével hagyták ott Nyugat-Európában a kommunisták a pártokat. A háttérhez tartozik, hogy a CPGB vezetői elutasították, hogy a Hruscsov-beszéd nyomán azt megvitassák a brit Kommunista Pártban. Saville ekkor, híres kommunista történész professzor társával, E. P. Thompsonnal közösen írta azt a cikksorozatot, amely a vitákat mégis elindította, és amely azután megalapozta a New Reasoner megindulását. Ezután 1956 novemberében szakítja meg Saville a párttagságát a magyar események és a szovjet bevonulás miatt, és mert a CPGB vezetősége nem volt hajlandó sem a szovjet bevonulást elítélni, sem ez ügyben a pártban vitát indítani. Saville ekkor E. P. Thompsonnal „már független emberekként” indították meg a New Reasoner periodikát, szélesebb, volt kommunistákból álló szerkesztőség élén. A periodikából tíz szám jelent meg, majd ennek helyébe lépett az ismertebb és inkább elterjedt Universities of Left Review, az 1960-as évektől. Az új periodikánál új, fiatalabb kommunista egyetemi értelmiségiek tűntek fel (nálunk e nevek kevésbé ismertek – noha közülük egyesek az ezt követő évtizedekben nagyobb, részben publicisztikai tevékenységet fejtettek ki). A periodika és a tömörülés nemcsak a kommunista mozgalomban lezajló válságjelenségekre reagált, hanem az emlékezetes, szintén 1956-os brit–francia szuezi katonai intervencióra is. A csoport „találkozott” egy másik tömörüléssel, a CKD-vel (a nukleáris fegyverek elleni mozgalommal), és a több csoport azután együttes erővel hozta létre a már hosszú életű és igen befolyásos New Left Review-t, amelyben Saville ugyancsak jelentős szerepet játszott, egyik szerkesztője lett. A New Left Review szocialista elvi alapokon állt, de nemcsak a magyarországi intervenciót bírálta, hanem általában elutasította és alaposan elemezte a sztálinizmust. A New Left Re-

2. A szerző a londoni Queen Mary egyetem előadója.

view történetét általában két korszakra szokták „szétvágni”, aszerint, hogy a folyóiratot kik szerkesztették, a második korszak 1962–63-ban kezdődik, amikor az NLR szerkesztését a nálunk is ismert Perry Anderson vette át. Az első korszakba még „átnyúlt” a korábbi előfutár, a New Reasoner hatása és a két kommunista történész, Saville és E. P. Thompson befolyása. Saville egyébként maga is fontos epizódnak tekintette saját életében az NLR megjelenését, abban személyes munkásságát. E korszakban a Hulli Egyetemen oktatott professzori rangban (megjegyzendő, Nagy-Britanniában a professzori címet nem nagyon osztogatták, és azt nagyon kevés kommunista történész szerezte meg). Madeleine Davis tanulmányának következő részében igen alaposan mutatja be és elemzi Saville-nak és E. P. Thompsonnak a The Reasoner-ben és a New Reasoner-ben korább megjelent írásait.

A kötet következő nagy tanulmányát *Colin Leys*³ írta, a tanulmány címe: *Őszinte, becsületes kommunisták, John Saville és a Socialist Register*. A *Socialist Register* évkönyv volt, amelyben politikai, elméleti elemzések jelentek meg. Az évkönyv 1965-ban jelent meg először, és azt John Saville és egy másik, mindig független és kritikus szocialista történész, Ralph Miliband⁴ szerkesztette. Az Évkönyv több mint három évtizedet élt meg (e kötet megjelenésének időpontjától), élesen szemben állt a korszak uralkodó szellemi irányzatával, a neoliberalizmussal, és nagy elterjedésnek örvendhetett. Egyúttal nagy nemzetközi szerzőgárdára támaszkodhatott, és részint ez is biztosította, hogy az ország határain túl is nagy befolyásra tett szert.⁵ Az SR párhuzamosan jelent meg az KLR-rel, mindig gondosan figyelt és elemezte a globalizálódást, rámutatva annak kapitalista tartalmára az 1990-es években, és ugyancsak éles fényvel világította meg az USA imperializmus akcióit és befolyását az ezredforduló előtt és után. Az SR évfolyamait átlapozva, valóságos névmutatót szerkeszthetnénk arról, hogy kik voltak négy és fél évtizedes történetében azok a szocialista „nagy koponyák”, akik írásaikkal gazdagították, és befolyást szereztek a baloldali szocialista gondolkodásnak. Saville két évtizeden át szerkesztette az SR-t, nagy örömmel vállalta, de azután ugyanilyen örömmel adta át fiatalabbaknak, hogy teljes erejét a brit munkásmozgalom története kutatásának és e téren újabb munkák megjelentetésének szentelhesse.

Egy következő tanulmány szerzője John Sakkas⁶. Tanulmányának címe: Görögország és Nagy-Britannia az 1940-es években. (A tanulmány egyik

3. A szerző a kanadai Queens Egyetem emeritus professzora.

4. Ralph Miliband életútját magyarul lásd NMTÉ (Évkönyv) 1995 és 1996.

5. Az SR-ről az NMTÉ több ízben emlékezett meg, az SR több írását vette át, többek között Emmanuel Wallersteinét, 1984-ben, és más írásokat később.

6. John Sakkas a görögországi mediterráni tanulmányokkal foglalkozó egyetem professzora.

nyilvánvaló apropója John Saville görög származása.) Az a tény, hogy 1941 és 1944 között Görögországot a tengelyhatalmak katonasága szállta meg, teljesen új helyzet elé állította a görög társadalmat. A régi görög politikai rendszer összeomlott, és a görögök újfajta megtorlást, üldöztetéseket és nélkülözéseket kellett, hogy megéljenek. 1941-ben széles ellenállási mozgalom bontakozott ki, amelynek élén a kommunisták álltak, de körülöttük jóval szélesebb baloldali, köztársasági erők szövetsége jött létre. A háború végére az EAM és az ELAS már a vidéki Görögország nagy részét ellenőrizte, és úgy tűnt, hogy az országot saját politikai, forradalmi elképzelései szerint alakíthatják át. Görögország történetének ezen éveit és a politikai mozgalmak ütközéseinek története azután heves viták tárgyává vált a hidegháború éveiben. A bevett ítéletek szerint a görögországi polgárháborúnak három korszaka is volt 1945 és 1949 között, és a beidegződések szerint úgy ítélték, hogy a Görög Kommunista Párt mindent Moszkva utasításai szerint tett, Sakkas tanulmányában visszaultra arra, hogy ő a PhD megszerzésekor, diplomamunkájában, amelyet 1989–92 között írt, azt dolgozta fel, hogy a brit közvélemény miként reagált a görög polgárháború ezen szakaszaira. Sakkas megjegyzi, hogy e diplomamunkáját John Saville vezetésével, ellenőrzése alatt írta meg. Hozzáfűzi, hogy munkája megírásakor egyetértett Saville-al a tekintetben, hogy amennyiben nem következik be az emlékezetes brit katonai intervenció, akkor Görögország, az EAM vezetésével, 1944-ben a jugoszláv útra tért volna a társadalom átalakításában. Sakkas megjegyzi, hogy az újabb kutatások eredményeként megállapítható, amennyiben 1944–45-ben a görög kommunisták sikerrel jártak volna, akkor Görögország nem a jugoszláv útra lépett volna, hanem csehszlovák mintára „szovjet bábállam lett volna”, mert „a görög párt vezetői sztálinisták voltak”. (74. old.)

Saville kutatásaival megállapítja, hogy Churchill volt „a katalizátor” az Athénben kirobbanó harcoknak. Rávilágított, hogy ő volt a vezető ereje és ideológusa a görögországi ellenforradalomnak, a monarchia visszaállításának és az ellenállási mozgalom felszámolásának, egy jobboldali kormány hatalomra segítésének és ezzel egyidejűleg biztos stratégiai háttérrel kívánt szerezni az Indiához és a közel-keleti olajmezők felé vezető út megtartásához. 1944-ben Churchill nagyon aggódott a Vörös Hadsereg gyors előrehaladása miatt, és memoárjában is rögzítette akkori véleményét, hogy nem szabad megengedni, hogy Görögországban politikai vákuum jöjjön létre. 1944-ben aláírták az emlékezetes brit–szovjet megállapodást a hatalmi szférák kijelöléséről, amelynek keretében Sztálin is elismerte, hogy Görögország a brit érdekszféra része. Ám két hónappal később kirobbantak az athéni harcok, Sztálin szótlán maradt a kegyetlen brit megtorlások idején,

és Saville ezzel kapcsolatban megjegyzi, lehetetlen, hogy Moszkva ne rendelkezett volna pontos információkkal, ám Churchillnek szabad kezet adott, hogy cserébe ő is szabad kezet kapjon Kelet-Európában. Churchill szemlélete érvényesült 1944-ben görög vonatkozásban, ám Saville rávilágított, hogy amikor 1945 tavaszán-nyarán megalakult a munkáspárti kormány, a helyzet nem változott, mert a „a Labour kormánynak nem volt önálló külpolitikája”. (76. old.)

Ebben a vonatkozásban Saville és e tanulmány szerzője egyaránt hangsúlyozza Ernest Bevin igen nagy szerepét, amikor 1945 után külügyminiszterként ugyanazt a politikát folytatta, mint Churchill, amit meg is fogalmazott (azt Saville, illetőleg Sakkas is idéz), hozzátéve, hogy Bevinben még az 1930-as években meggyökeresedett mind a kommunistaellenesség, mind a szovjetellenesség, ami 1944–45 után csak fokozódott. Ennek eredményeként Bevin és a Foreign Office nem emelte fel tiltakozó szavát akkor sem, amikor 1946 és 1949 között Görögországban a fehér terror szedte áldozatait, és ez eléggé nyilvánvalóvá vált. Saville hangsúlyozta azt is, hogy amikor az EAN és ELAS harcosai a hegyekbe vonultak, akkor még nem forradalmi szándékkal tették, hanem inkább menekültek az ellenforradalom megtorlásai elől, és a forradalmi harcok csak akkor kezdődtek, amikor kompromisszumos javaslatokat a jobboldali kormány visszautasította – angol és USA-sugallatra. Így Görögország egyik első temetője lett annak a reménységnek, amiben 1945-ben még sokan hittek, hogy Nagy-Britannia az LP vezetésével szocialista külpolitikát fog folytatnia. (77. old.) Saville és Sakkas a továbbiakban alaposan elemezte, bemutatta, hogy Görögországnak a kormány befolyása alatt álló nagy részében milyen társadalmi és politikai folyamatok mentek végbe 1945 után.

Saville emlékezetes indiai éveire való reflexióként a kötet külön indiai tanulmányt is közreadott. Szerzője *Sobhanlal Datta Gupta* a Calcuttai Egyetem professzora. A tanulmány címe: Az indiai Kommunista Párt és a nemzetközi kommunista mozgalom. A szerző utal arra, hogy Indiában a kommunista párt (CPI) még 1920-ban jött létre, és miként a szerző hangsúlyozza, Délkelet-Ázsiában India az egyedüli ország, ahol ez a párt mindmáig fennmaradt, persze belső meghasonlások és szakadások ellenére, sőt az 1960-as évektől számos kommunista párt él párhuzamosan ebben az országban. Persze a CPI is a Kommunista Internacionálé (KI) vezetésével született meg, ennek árnyéka rá is borult a pártra, a CPI nagy befolyású vezetőjét, MN. Roy-t 1929-ben kizárták a pártból, és Roy hosszú időn át a KI támadásainak céltáblája lett. A szerző megállapítja, hogy Moszkva és a KI nem értette meg az indiai társadalom bonyolult szerkezetét és annak kö-

vetkezményeit, miként nem értette meg az indiai antiimperialista mozgalom és küzdelem sokszínűségét sem. A szerző, miközben ezeket a történetileg hosszantartó kedvezőtlen hatásokat megállapítja, azt is hangsúlyozza, hogy nagyon leegyszerűsítő dolog lenne, ha a CPI beágyazottságának gyengeségeit egyedül a moszkvai hatásnak és szektásságnak tulajdonítanák.

Gupta rávilágít, hogy Moszkva és a KI befolyása sem volt mindig egyforma. Így a CPI megalakulásánál igen jelentős volt, később az 1920-as évek derekán a KI kevésbé törődött a CPI-vel. Ugyanakkor megállapítható, hogy a CPI a gyarmati országokban valósággal Moszkva szócsöve lett. A CPI így bizonyos autonómiával rendelkezett, és így is vizsgálándó hosszú története. A születés pillanatában már MH. Roy játszott kulcsszerepet, még abban is, hogy az akkoriban szétaprózódott kis csoportokat össze tudta fogni, és a pártot sínre tette. Voltak ugyan még Európában működő indiai kommunista csoportok (elsősorban Németországban), ámde a Roy vezette CPI lett „az igazi”, sőt Roy lett a KI legfőbb gyarmati szakértője és szóvivője, Roy súlya oly nagy volt a KI-ban, hogy ő lett a CPI egyedüli megszólaltatója ezekben az években. Gupta a következőkben pontosan nyomon követi, hogy Roy szemlélete és írásai mennyire vágtak egybe a gyarmati kérdés kezelésében Sztálinéval az 1920-as évek derekán, majd arra is, hogy 1928-tól kezdve Roy továbblépett és finomította a korábbi megítéléseit, és így került szembe egykori sajátmagával, de egyúttal a KI-val is. A KI ugyanis az egész nemzeti burzsoáziát és az olyan személyiségeket, mint Gandhi és Nehru egyszerűen az ellenforradalom táborának szószólójaként jelölte meg.

A szerző megvilágítja, hogy a CPI és a CFGB között általában jó volt a kapcsolat, de néha súrlódások keletkeztek éppen az indiai antiimperialista ellenállás, küzdelem kapcsán. A súrlódásoknak olykor nincsen nyomtatott forrás bizonyítéka, ám az archívumok megnyílása után ezek mégis nyomon követhetők. Ezeknek első korszaka még az 1920-as és kora 1950-as évekhez nyúlik vissza, és természetesen érintik R. Palme Dutt személyét – az indiai kommunisták neve, azt hiszem, ismeretlen nálunk. A súrlódások második korszaka már a II. világháborúhoz kötődik, hiszen a háború általános jellege és ezen belül az indiai antiimperialista erőfeszítések megítélése, elfogadása igazán nem volt könnyű feladat. Ezt a tanulmány kitűnően érzékelteti. Ebben az ellentétektől és ellentétes törekvésektől felizzó helyzetben a CPI újra és újra megkísérelte a saját maga értékelését és programját megalkotni, amit ez a tanulmány pontosan érzékeltet. Így azt is, hogy a CPI-ben sokszor jelentkezett egyfajta baloldali szektásság, a nemzeti törekvések lebecsülése, amivel szemben pusztán csak az osztály-érdekek fontosságát hangsúlyozták.

A kötetben *Malcolm Chase*, a Leedsi Egyetem professzora írt tanulmányt a chartizmusról, és ezzel kapcsolatban természetesen Saville ide vonatkozó munkáiról (amelyek, mint már említettem, E. Haraszi Éva könyvéből is ismeretesek lehetnek). Egy következő tanulmányban, amelynek szerzője *David Howell*, a Yorki Egyetem professzora, azt az óriási témát vázolja fel, hogy mi is a „labourizmus ideológiája”. Ez meglehetősen parttalan téma, hiszen a XIX. század kezdetétől napjainkig tart, persze korszakokként változik, és nem kis szerepet játszanak benne a gondolkodó és írástudó vezetők, miként nem hanyagolhatóak el a változó kulturális adottságok és sok más szempont. A szerző a témát a sokkötetes *Dictionary of Labour Biography* hatalmas anyaga alapján közelíti meg. Tudvalévő, hogy az életrajzi sorozat lelke, szerkesztője és sok esetben szerzője Saville volt. Így tulajdonképpen az egész brit munkásmozgalom történetén rajta tartotta a kezét, munkássága e vonatkozásban is rengeteg tanulságot kínál, amit néhány sorban, úgy hiszem, lehetetlen összefoglalni, ehhez valóban legalább egy tanulmány kellett.

A kötet utolsó tanulmányát *John Callaghan*, a Salfordi Egyetem professzora írta. E tanulmány ismét szorososan tapad John Saville munkásságához. Azt világítja meg, hogy Saville miként ítélte meg Nagy-Britannia helyzetét a hidegháború idején, ámde Callaghan Saville írásai alapján a brit politika, és ezúttal még szorosabban a Munkáspárt és Bevin külügyminiszter politikájának bírálatát már az 1945–46-os évek konkrét lépései, írásai és beszédei nyomán teszi meg. Tanulmányai – miként egykor Saville kritikus írásai is – rendkívül érdekesek, de ezeket néhány sorban lehetetlen ismertetni. Így csak a figyelmet hívhatom fel erre, és gondolom, hogy sok érdeklődő forgathatja majd haszonnal nem csak ezt a tanulmányt, hanem a kötet egészét. Remélem, e kötet bemutatásának segítségével sikerül „bebizonyítanom”, hogy Saville milyen nagy formátumú, sokoldalú történész volt, ami Nagy-Britanniában nem lenne nagy felfedezés, de nálunk, attól tartok, nagyon kevesen ismerik Saville-t és munkáit.

John Saville – Commitment and history (Elkötelezettség és történelem). *Socialist History Society*, Lawrence and Wishart; 2011. London, 224.

Jemnitz János